

# مقدمه‌ای بر شعر و ادبیات کودک و نوجوان

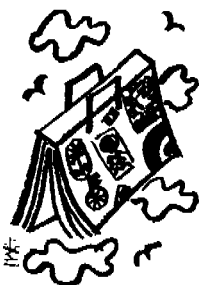
(بخشی از یک پژوهش)

بیچاره بیهوده آنجا می‌ایستد

بیهوده آوا سرمی‌دهد

شاید بمیرد. بعد می‌توانی بگویی

جهان امروز چه زیباست<sup>۱</sup>



چهارم آوریل، زادروز هانس کریستیان آندرسون (۱۸۷۵ - ۱۸۰۵) نویسنده دانمارکی ادبیات کودک است. بدین مناسبت هر سال مراسمی به عنوان روز جهانی کتاب کودک برگزار می‌شود و یکی از پیشگامان ادبیات کودک نیز پیامی می‌فرستد.

از سال ۱۹۵۰ که در چنین روزی جایزه آندرسون به مجموعه آثار یکی از نویسندگان کتاب کودک اهدا می‌شود در واقع نوع تازه‌ای از جایزه نوبل ادبی به وجود آمده است. از سال ۱۹۶۹ نیز جایزه‌ای به یکی از تصویرگران کتاب کودک تعلق می‌گیرد. این نوشته که همزمان با روز جهانی کتاب کودک به چاپ می‌رسد، بررسی شعر و ادبیات کودک و نوجوان را در ایران برعهده دارد.

## ۱. تعریف و هدف

ادبیات مجموعه‌ای از هنرهای کلامی و زبانی است که زیباییهای عاطفه و خیال و اندیشه را بیان می‌دارد و «بر روی هم جنبه کیفی نوشتار را در مقایسه با نوشته‌های عادی و عامیانه خاطر نشان می‌سازد»<sup>۲</sup>.

ادبیات کودک نیز همین کیفیت متعالی نوشتاری را برای کودکان دربر می گیرد.

تا اواسط سده هجدهم میلادی، در مجموعه هنر و ادبیات جهانی نشانه اندکی از ادبیات کودک در دست بود و تنها حکایتها، داستانهای قهرمانی و حماسی یا تاریخی و عاشقانه، سفرنامه‌ها، زندگینامه‌ها و مانند آن را می‌شد یافت که در دسترس کودکان نیز قرار می‌گرفت. رفته‌رفته افسانه‌های پریان، داستانهای مدرسه، قصه‌های حیوانات برای کودکان نوشته شد و کار به داستانهای پلیسی و حادثه‌ای و وسترن و فکاهی نیز کشید.

در ایران نیز چنین بود و بیشتر آنچه مناسب ادبیات کودکان تشخیص داده می‌شد پندنامه‌های بزرگسالان به کودکان بود و داستانهای حماسی شاهنامه، گلستان و بوستان سعدی، قصه‌های امیرارسلان و هزارویک‌شب، و کلیله‌دمنه و سندباد نامه و سیاست‌نامه نظام‌الملک، اخلاق ناصری خواجه نصیر، کیمیای سعادت غزالی، بهارستان جامی، موش و گربه عبید و مانند آن...

ادبیات کودک و نوجوان امروزه به ادبیات خاص تا سنین پانزده سالگی اطلاق می‌شود که به وسیله بزرگسالان نوشته می‌شود و کوشش در یافتن زبان و معیارهای ویژه خود دارد. هدف ادبیات کودک، سازندگی و تربیت حس انساندوستی، برادری و برابری، آزادی و عدالت میان انسانها، نژادها، رنگها، زبان، جنس و فرهنگهای گوناگون است. «سازندگی کودک بایستی از طریق موازین اصولی و منطقی و بنا به مطالبات سنی آنان صورت پذیرد. ادبیات کودک چنین توانی را دارد که در سازندگی و پرورش کودکان مؤثر افتد و ارزشهای انسانی و میراثهای فرهنگی جامعه را به طفل منتقل سازد»<sup>۳</sup>

آموزش مستقیم برای انجام چنین هدفی بیشتر در ادبیات فرمایشی یافت می‌شود، و القای اندیشه از این راه که بیشتر دستاورد بزرگسالان یک بعدی است تنها اثری واژگونه برجای می‌گذارد در حالی که تکامل ذهنی کودکان را با بهره‌وری از ریشه‌های ادبیات کودک مانند ادبیات عوام و افسانه‌ها، که جزئی از موجودیت انسانی خاصه در سده‌های آغازین است می‌توان به انجام رساند. افسانه‌ها ناممکن را ممکن می‌سازند همچنان که کودک نیز در خیال خود به چنین مرحله‌ای می‌رسد. از سوی دیگر، افسانه‌ها توان تخیل کودک را بهبود می‌بخشند و از این راه بر قدرت مقابله او با مسائل و مشکلاتش و گسترش دنیای محدودش می‌افزایند.

بخشی از ادبیات شفاهی، ادبیات شفاهی کودکان است که به ادبیات داستانی شامل قصه، افسانه، اسطوره و حکایت و همچنین ادبیات نادرستی مانند لالایی، مثل، ضرب‌المثل، چیستان، بازیها، ترانه، تصنیف، پند و سرود تقسیم می‌شود. از این طریق کودک به شناخت می‌رسد و رشد روانی او در سالهای گوناگون و آمادگی ورود به اجتماع از مدرسه به بالا را موجب می‌شود. شیوه‌های نگرش، تفکر و زندگی اجتماعی به کودک نیز از این راه آموخته

می‌شود. آنچه باید بدان توجه داشت این است که قصه، افسانه، اسطوره و حکایت لزوماً به معنی نفی واقعیت نیستند و اینها نیز می‌توانند حاوی تخیلی واقعگرایانه یا واقعگرایی تخیلی، و در مجموع مکمل ادبیات آفرینشی باشند. کودکان و نوجوانان ۱۲ - ۸ ساله به افسانه‌ها توجه بیشتری دارند و پس از آن به واقعیت روی می‌آورند. به عقیده کلینزبرگ و با نقل قول از روانشناسان:

«شناخت عوامل افسانه‌ای و سحرانگیز در اثر آموزش به دست می‌آید و خاصه طبیعی ذهن انسان نیست.»<sup>۴</sup>

آنچه در آفرینش افسانه‌ها اهمیت دارد تخطی از مرز واقعیت و پدید آوردن واقعیتی تازه است چه هر واقعیت تازه افسانه‌ای تازه را می‌سازد و این استقلال آفرینش، استقلال ذهن و زبان و اندیشه را سبب می‌شود و همین افسانه‌ها هستند که کودکان و نوجوانان را با واقعیت تازه، واقعیت واقعی، و اساساً خود «واقعیت» آشنا می‌کنند. شاید دلیل عشق و علاقه شاعری با گستردگی تجربه و نگاه همچون پابلو نرودا به داستانهای پلیسی (افسانه‌های انسان نو)، همین جنگ انداختن به سوی واقعیت واقعی باشد.

«مادر نگرانِ پسرِ بچه کوچکی که امیدوار بود فرزندش روزی دانشمند شود از اینشتین پرسید که چه نوع کتابهایی برای مطالعه به فرزندش بدهد. آن مرد بزرگ جواب داد: افسانه‌های پریان.

مادر از او پرسید: بسیار خوب، بعد چه؟

جواب اینشتین این بود: افسانه‌های پریان. باز هم و پس از آن باز هم: افسانه‌های پریان.»<sup>۵</sup>

و بدین ترتیب است که انسان مدرن، افسانه‌هایش را در فیلمهای وسترن و سریالهای پلیسی، در رومانس‌ها، در کشت و کشتارهای بی‌ترحم مافیایی و هالیوودی و شبیه آن طرح می‌ریزد. پس قهرمانان انسان مدرن ضدقهرمانانند و ضدقهرمانان، اسطوره‌های انسان امروز را می‌سازند تا به زیبایی، ارزشهای زیبایی‌شناسی تازه‌ای بدهند.

## ۲. روانشناسی کودک، روانشناسی خیال

دگرگونی مهمترین ویژگی ذهن کودک است. کودکان خوارگان خیالند. به سادگی خیال می‌ورزند و به سادگی نیز آن را باور دارند اما تحمیل خیال بزرگسالان را پس می‌زنند زیرا که دنیای محدود و زلال آنان را می‌آلاید. از سوی دیگر این تخیل نباید ساده‌دلانه به آنان منتقل گردد و گولشان بزند. مبالغه گوشه‌هایی از واقعیت موجود یا واقعیت تاریخی، جعل واقعیت است اما خیال، ساختن واقعیتی تازه از ریشه واقعتهای موجود اجتماعی، اقتصادی و

فرهنگی است. نویسنده کودک نیز همانند خود کودکان، آزادانه و به سلامت خیال می‌ورزد. دشمنی، کینه، حقارت و بیزاری او را از این فعالیت سالم ذهنی بازمی‌دارد و به بیراهه می‌کشاند. با عینک تیره نمی‌توان جهان را دید. ادبیات به مثابه ریزبینی است که تا عمق واقعیت‌های واقعی نفوذ می‌کند و این از راه خیال شاعر و نویسنده و مخاطبان آنان انجام می‌گیرد.

تبلیغ کینه‌ورزی و بیزاری به جای مهربانی و عاطفه‌های انسانی، تبلیغ ویرانی و مرگ به جای تداوم هستی است مانند انکار همه چیز تا چیزی واهی و ساختگی را ارج گذارد.

با خیال است که نه تنها کودک، بل تمامی انسانها به شناخت از جهان می‌رسند و دانش‌های بشری و دستگاه‌های اندیشگی را پدید می‌آورند. تمایل بشری و علائق انسانی کودک در سالهای گوناگون زندگی و پس از بروز حس‌ها و ادراکها و تبدیل آنها به عاطفه و دوران پیش تعقل و کمال یافتن به تعقل، شکل می‌گیرد و در این مسیر تحلیل نه تنها به عنوان عامل شناخت و تکامل، بل به عنوان یک فرآیند روانی و مکانیسم دفاعی عمل می‌کند.

به گفته فروید و در نتیجه مکانیسم دفاع روانی، کودک خواسته‌های درونی‌اش را در دیگران متجلی می‌یابد یا حس و عاطفه‌اش را بیرون می‌ریزد. او خود را با شخصیت‌های داستانی که می‌خواند یا می‌شنود تطابق می‌دهد و هویت او با آنها یکی می‌شود.

در ادبیات شخصیت‌های داستانی و قالبی می‌توانند جانشین شخصیت‌های واقعی شوند یا آنها را زیر درشت‌نمایی آورند و در تجربه‌های کودک جای گیرند. افسانه‌ها و قصه‌های عوام، گاه پذیرفتنی‌ترند و به آسانی به دنیای درون کودک راه می‌یابند و کودک، خود را با آنان تطبیق می‌دهد و هویتی یگانه می‌یابد و هویت آنان را می‌پذیرد زیرا این رفتارها به طبیعت کودک و غریزه‌های او نزدیک‌ترند و آسانتر مورد تقلید قرار می‌گیرند. هر چه قصه ساده‌تر و به طبیعت نزدیک‌تر باشد بهتر درک می‌شود و بیشتر تأثیر می‌گذارد.

تحلیل در آفرینشگران هنر و ادبیات به صورت فعالیت روانی آموزش یافته و مهارشده اثر می‌کند و گاه به دور از واقعیت، و گاه همراه با آن منجر به آفرینش آثار هنری و ادبی می‌شود.

در کودکان نیز این تحلیل بایستی آزادانه به واقعیت همراه باشد. کشیدن خط و مرز میان آدمها و رفتارهاشان و عادت‌هاشان به گونه‌ای سلب آزادی شبیه می‌شود که کودک خیلی زود آن را درمی‌یابد و اعتمادش از نویسنده داستان سلب می‌شود و تخیلات و باورهای خود را بر آن ترجیح می‌دهد. نوشته‌های قالبی، سفارشی و آنکادره و همراه با تعصب، که کوشش در تلقین باورداشتهای خود دارند کوششی عبث می‌کنند و راه به جایی نمی‌برند. به عنوان مثال جنگ و ستیز در ادبیات کودکان، انکار ارزشهای انسانی و تاریخی است که می‌خواهد بیزاری و خشونت و کشتار را به کودک بیاموزد، درحالی که آنچه آموختنی است مهربانی و عشق است. با عشق می‌توان به رشد روانی و جسمانی کودکان کمک کرد. شاعر و نویسنده کودک

می‌تواند اثرش را با صدای بلند برای کودکان بخواند و روترش کردن و عدم پذیرش آنها را هنگام خواندن نوشته‌هایی درباره خشونت، و نگاه خندان و چهره گشاده آنان را هنگام گفتگو از عشق دریابد و این تجربه‌ها را به وقت آفرینش و در خلوت شاعرانه‌اش به یاد آورد.

### ۳. نقش پرورشی ادبیات کودکان

ادبیات کودکان با انتقال آگاهی و شناخت، و گفتن از حس‌ها و عاطفه‌های انسانی موجب پرورش و تربیت کودک و افزودن بر دانشهای همگانی او می‌شود. این وظایف با خلاقیت تولید کلامی و تصویری، و نشر پدید می‌آید. ما از وظیفه آموزش غیرمستقیم ادبیات کودک و نوجوان در جای دیگر گفتیم. ادبیات، در مفهوم عام، و ادبیات کودک وظیفه پرورش اندیشه کودک را به عنوان یک نهاد اندیشگی همگانی و مستقل برعهده دارد. وظیفه تربیتی نیز از دیرباز مورد توجه بوده است و بالاخره ادبیات یک وظیفه زیباشناختی عمومی دارد که در این مورد خاص برعهده ادبیات کودک بوده است.

کودکان در پی دگرگونگونی و دگردیسی مدام هستند. ادبیات نباید از این تغییر لحظه‌به‌لحظه واپس بماند و کندی و درجاردگی و عقب ماندگی خود را از راه کلمه (و تصویر) به کودک تحمیل کند زیرا کودک مقاومت می‌کند و به راه خود می‌رود وظیفه ادبیات کودک ترقی نظام معنوی اجتماعی است همچنان که این وظیفه بر کل ادبیات نیز حاکم است. همچنین ادبیات کودک به نیاز مطالعه برای رفع تنهایی به عنوان حرکتی اجتماعی پاسخ می‌گوید و از تخیل برای گسترش دامنه شعر و ادبیات و غلبه بر تنهایی انسان امروز کمک می‌گیرد.

### ویژگیهای ادبیات کودک و نوجوان

از ویژگیهای روانشناختی و زیبایی‌شناختی ادبیات کودکان، پیش از این به اجمال گفتگو شد. از نظر محتوایی، ادبیات کودکان بیشتر بر نمادگرایی و واقعگرایی متکی است. نمادگرایی بیشتر در دوران فشار و اختناق به کار گرفته می‌شود همچنان که در دهه ۴۰ و ۵۰ وجه غالب ادبیات کودکان و نوجوانان ایران را تشکیل می‌داد، زیرا گریز از رویارویی با واقعیت، ساختن واقعیتی تازه است و این همان کارکردی است که افسانه‌ها در تخیل سالم برعهده دارند. از سوی دیگر رئالیسم در دوران آزادی به کار گرفته می‌شود و با بهره‌وری از زبان و سبک خاص ممکن است به حماسه و قهرمانگرایی، سوگواره، درام، طنز و فکاهه پرداخته شود. در تمام این موارد حکایتها، افسانه‌ها و اسطوره‌ها نیز سهمی برعهده دارند اما همچنان که پیش از این آمد تقابل رئالیسم و سوررئالیسم است که بر ادبیات کودک غلبه دارد. رئالیسم در کتابهای درسی نیز مراعات می‌شود اما سوررئالیسم است که نقبی به جهان پیشرفته هنری می‌زند و واقعیت‌های تازه به پیشبرد دانش و فن می‌انجامند.

چه کسی، یا چه چیزی «محرک کلیدی» است. تخیل و بلندپروازی است که انسان را به سوی کلیدهایی می‌کشانند تا قفل رمز را بگشاید و جهان آینده همیشه جهان رازهای گشوده است. پرسشهایی که پاسخ گفته می‌شوند تا پرسشهایی پیچیده‌تر مطرح شوند و پاسخ آنها جستجو گردد و گرنه ادبیات کودکان تبدیل به گزارشی یکی‌دوجلدی یا چندجلدی از واقع‌های روز خواهد شد که به کار پر کردن جیب ناشر و گرداندن زندگی گزارشگر خواهد خورد.

## ۵. گونه‌های ادبیات کودک و نوجوان

در دستهای کوچکت امروز  
آینده یک پرندۀ خواب است  
پرواز می‌دهی او را تا خورشید  
بال پرندۀ تو کتاب است

در سال ۱۹۷۱ به مناسبت روز جهانی کتاب کودک، پیامی از سوی بوهومیل رژیها فرستاده شد که در آن از «گرسنگی معنوی» صحبت می‌کرد که به وسیله کتاب برطرف می‌شود. این گرسنگی برای عشق و مهربانی است و گونه‌های ادبیات کودکان چنین ارمغانی را با خود دارند.

ادبیات کودکان که می‌تواند از ادبیات بزرگسالان خلق و اخذ شود و یا به طور اختصاصی برای کودکان آفرینش یابد را می‌توان به این گونه‌ها تقسیم نمود:

۱- کتابهای مذهبی

۲- کتابهای اخلاقی

۳- کتابهای اجتماعی

این کتابها به وسیله والدین، آموزگاران، پیشوایان دینی و رایزنان آنها منتشر می‌شوند.

۴- کتابهای درسی و همراه درسی

۵- کتابهای تفریحی و اطلاعاتی، شامل:

۵-۱- کتابهای تجارتهی که از طرف ناشران چاپ و منتشر می‌شوند و خود شامل

کتابهای مصور، زندگینامه‌ها، رمان، شعر، نمایش و داستانهای حادثه‌ای است.

۵-۲- کتابهای رسانه‌های گروهی که در دهه روزنامه‌فروشی، سوپرمارکتها و سایر

فروشگاهها عرضه می‌شود. مانند: کتابهای کمیک<sup>۱</sup>.

قدر مسلم آن که شعر و قصه عمده‌ترین بخش این گونه‌های ادبی را تشکیل می‌دهند.

بازیها و سرگرمیها خاصه برای خردسالان و کتابهای هنری و زندگینامه‌ها برای سنین بالاتر و به

ویژه نوجوانان می‌توانند جذاب باشند.

کتابهای تاریخی نیز برای رده‌های سنی بالاتر و نوجوانان می‌توانند جالب باشند. در این کتابها:

۱- «نه تنها در حوادث مهم بلکه در مورد حوادث جزئی و کوچک زندگی روزانه باید صحت و دقت تاریخی وجود داشته باشد» البته چنین دقتی ممکن است ارزش اثر را به حد یک تحقیق تاریخی برساند و به همان میزان ارزش ادبی و آفرینشی آن را محدود کند.

۲- همانند دیگر آثار داستانی در ادبیات کودکان «این داستانها باید طوری گذشته را خلق کنند که مردم و مکانها و مسائل، همه واقعی به نظر بیایند».

۳- «داستان به خودی خود باید به قدری خوب و کامل و چنان مجذوب کننده باشد که زمینه تاریخی و جزئیات آن در مقام دوم اهمیت قرار گیرد» که این نکته ناقص راهنمای شماره ۱ و مکمل توضیح همان راهنما خواهد بود و ارزشهای آفرینشی را در اولویت قرار می‌دهد.

۴- «برداشت مطالب از گذشته باید به روشن کردن مسائل روز کمک کند».

۵- «در داستانهای تاریخی، بر خصوصیات برگزیده انسانی باید بیش از جنبه‌های صددرد ملی تکیه شود تا بدینگونه دیدی کلی به خواننده بدهد».

۶- «داستانهای تاریخی نباید فقط به جنگها توجه کنند بلکه باید ماجراهای دوران صلح تاریخ بشر، بیشتر مورد توجه قرار گیرند.» تا کودک و نوجوان به جای کینه و نفرت، عشق و دوستی را بیاموزد.

۷- «هدف داستانهای تاریخی نباید ایجاد نفرت به قوم یا موضوعی در گذشته باشد بلکه باید احساس بشردوستی و اتفاق و تفاهم بین‌المللی را در خواننده برانگیزد» و وحدت انسانی را موجب شود.

۸- «در داستانهای تاریخی، وقایع و حقایق تاریخی، نباید به خاطر برانگیختن احساسات خاصی تغییر یابند» تا بدین ترتیب موجب تعصب و خودبینی نشوند.

۹- «داستان تاریخی، نباید مستقیماً به نتیجه‌گیری از وقایع بپردازد، یا فکر خاصی را تلقین کند» و در اینجا نیز نفی بهره‌برداری ایدئولوژیک همانند انکار تعصبات ارزش دارد. [این داستانها] «باید به طور غیرمستقیم کودک یا نوجوان را به درک مسائل و نتیجه‌گیریهای لازم سوق دهد».

۱۰- «تصاویر دقیق و صحیح و زیبا به لذت بردن از داستانهای تاریخی و درک مفهوم آنها بسیار کمک می‌کند».

این الگوها می‌توانند به عنوان یک دستورالعمل کلی نیز به کار گرفته شوند و در نقد ادبیات کودک و نوجوان به کار آیند. به عنوان مثال «تصاویر دقیق و صحیح و زیبا» در تمامی موارد کتابهای اجتماعی، سیاسی و مانند آن بایستی از روی صداقت انتخاب، طراحی و اجرا

شوند و جانبدارانه یا تحریف شده نباشند. در این کتابهای اجتماعی و سیاسی نیز باید اصول روانشناسی، آموزشی و پرورشی مورد توجه قرار گیرند.<sup>۸</sup>

- ۱- کتابهای کودکان و نوجوانان باید آینه صادق مسائل زندگی آنان باشند.
- ۲- شمارهای سیاسی و گفته‌های تلقینی جز این که ذهن کودکان و نوجوانان را قالب‌ریزی و متحجر سازند تأثیر سازنده دیگری در روحیه آنان نخواهند داشت.
- ۳- از سنین خردسالی و به طرق مختلف باید کودکان و نوجوانان را با مسئولیتهای مختلف فردی و اجتماعی آشنا ساخت ولی نه به صورتی مستقیم و آموزشی.
- ۴- ایجاد آگاهی و بیداری نسبت به مسائل زندگی نباید از قدرت هنری و خصوصیت سرگرم کننده یک اثر خاص کودکان و نوجوانان بکاهد.
- ۵- تصاویر کتابهای کودکان و نوجوانان، چه در مورد کتابهای نادرستی و چه در مورد داستانهایی که بار اجتماعی دارند باید صادق و صمیمی و بدون تلقین تعصبات مختلف باشند.

۶- کودکان را باید حتی المقدور از خواندن کمیکها که هم از لحاظ محتوا و هم تصویر فقیر هستند و هم در اکثر موارد، دید منحرف اجتماعی را به کودکان و نوجوانان تلقین می کنند برحذر داشت...

کتابهای علمی نیز دانش را که دانسته‌های قانونمند و قانون دانسته‌هاست به کودکان و نوجوانان منتقل می کنند این قانونها بایستی به درستی در دسترس کودکان باشند. تازگی نوشته و ساده کردن قانونها در کتابهای علمی، از اصول عمده و از جمله مشکلات کار است بی آن که تفاخر و فضل فروشی در کار باشد یا دانش نویسنده به رخ خواننده کشیده شود. تصویرهای خوب مثل دیگر گونه‌های ادبی و کتابهای کودکان و نوجوانان به جذب نوشته و تفهیم مطلب کمک می کند و تحریک تخیل و گسترش اندیشه به وسیله مجموعه این عوامل حاصل می شود. داستانهای تخیلی علمی با تخیل همراه علم پدید می آیند که نقیبی به سوی جهان آینده است و جذابیت خاص آن برای کودکان، جنبه قوی آموزشی ایجاد می کند. از دیگر کتابهای علمی، کتابهای مرجع خاص کودکان و نوجوانان، واژه‌نامه‌های فارسی - فارسی یا فارسی - زبانهای بیگانه، فرهنگنامه‌ها و اطلس ایران و جهان است که در تنظیم آنها نیز بایستی قواعد تألیف، ویرایش و تصویرسازی ویژه کودکان به کار گرفته شود.

بدین ترتیب با بازنگری گونه‌های ادبیات کودک و نوجوان، چه در ادبیات مکتوب و چه در ادبیات شفاهی ویژه این سالها می توان این عنوان بندی را در نظر داشت:

۱- شعر که خود شامل شعرهای عامیانه، لالایی‌ها، شعرهای مهمل، شعرهای مربوط به انسان و طبیعت و هستی، و قصه‌هایی به شعر یا حکایت‌های منظوم و منظومه‌ها، و همچنین



شعرهای آموزشی است و درباره اینها به تفصیل سخن خواهیم گفت.

۲- داستان که شامل داستانهای عامیانه، داستانهای تخیلی، افسانه و سحر و جادو، داستان تاریخی و حماسی، داستان مذهبی، داستان مصور و نظایر آن است. در این باره نیز به تفصیل خواهیم نوشت:

۳- بازی که هم به صورت شعر و هم به صورت داستان است. ۴- نمایشنامه‌ها و بازیهای نمایشی. ۵- زندگینامه‌ها. ۶- اندیشه‌های بزرگان. ۷- کتابهای علمی. ۸- کتابهای تاریخی و حماسی به زبان ساده. ۹- کتابهای مذهبی، اخلاقی و پند و اندرز. ۱۰- کتابهای اجتماعی و سیاسی. ۱۱- واژه‌نامه‌ها و فرهنگنامه‌ها. ۱۲- اطلس‌ها.

گونه‌های دیگر ادبی را می‌توان در این عنوان بندی‌ها جای داد یا عنوان و شماره مستقلی به آنها بخشید.

توجه به تقسیم بندی سنی کتابها هم از سوی مؤلف و ناشر و همچنین از جانب کودک و والدین اهمیت دارد:

گروه الف: خردسالان و پیش دبستان، گروه ب: نوآموزان کلاس اول تا سوم دبستان، گروه ج: دانش آموزان دوره دوم دبستان، گروه د: دانش آموزان مدرسه راهنمایی تا ۱۵ سال.

## ۶. ادبیات کودک و نوجوان در ایران

### ۶-۱- دوران مشروطیت تا انقلاب

در دهه‌های پایانی دوران قاجار، از جامعه بسته و عقب مانده آن زمان جماعتی به سوی فرنگستان روانه شدند. اینان از محیط دربار بودند که به تماشاخانه‌ای بدوی می‌مانست و شاه، دلقک اصلی این تماشاخانه بزرگ بود. آنان آنچه به وطن آوردند چندان چیز تازه‌ای نبود اما جهان رو به سوی تمدن، صنعت، دانش و هنر می‌رفت و ناگزیر سهمی از آن نیز به ایران می‌رسید. هنر و ادبیات نو و از نظر این بحث، ادبیات کودک از همین جا شکل گرفت. هرچند در ادبیات کهن ایران، گهگاه به آثاری که نه برای کودکان بل در باره کودکان نوشته شده است برمی‌خوریم که پیش از این بدان اشاره کردیم.

«در عصر قاجار معروفترین کتابی که برای کودکان می‌خواندند کتاب موش و گربه نوشته عبیدزاکانی بود. اما به تدریج این کتاب دچار تحریف و تعویض گشت و از آنجا که این داستان مورد توجه طبقات مختلف قرار گرفته بود، هرکس به ذوق خود یا به فراخور درک خویش، تغییراتی در آن وارد می‌کرد.»<sup>۱</sup> کوششهایی برای تصحیح و تنقیح یا مصور کردن موش و گربه و ترجمه آن به انگلیسی از سوی ذبیح بهروز و محسن صبا و مسعود فرزاد انجام گرفته که آخرین آن، کار پرویز شاپور است.<sup>۱</sup> سفینه طالبی (۱۳۰۷ یا ۱۳۱۱) یا کتاب احمد

از عبدالرحیم نجار تبریزی آغاز ادبیات نوین کودکان ایران به شمار می آید. آنگاه نهضت باسواد کردن مردم که از جمله مواد قانون اساسی مشروطیت بود موجب تأسیس مدارس شد و آثاری مناسب کودکان به کتابها راه یافت یا به طور اخص برای آنان منتشر شد. از جمله می توان به بازنویسی شیخ محمدعلی تهرانی (کاتوزیان) از متن هایی مانند کلیله و دمنه و مرزبان نامه و شعرهای ایرج، پروین، بهار و نیما اشاره کرد<sup>۱۱</sup> و همچنین آثار جبار باغچه بان (۱۳۴۵ - ۱۲۶۴) که پدر ادبیات نوین کودکان ایران است و میراث او از طریق علی نقی وزیری، عباس یمینی شریف، محمود کیانوش، پروین دولت آبادی به نسلهای امروزین منتقل شده است.

آمار تقریبی نشر کتاب کودک در ایران بدین صورت است:<sup>۱۲</sup>

پیش از شهریور ۱۳۲۰	عنوان ۱۵
۱۳۳۰	۴۰ - ۳۰ عنوان
۱۳۳۵	عنوان ۶۰
۱۳۵۵	عنوان ۱۱۰۰

پس از آن هر سال ۱۶۰ - ۱۳۰ عنوان

از دی ماه ۱۳۴۱ شورای کتاب کودک به عنوان یک مرجع مستقل آغاز به کار کرده که همچنان فعال است. شورای نویسندگان کودک کان و نوجوانان عبارت بودند از مرتضی خسرو نژاد، خندان، علی اشرف درویشیان، محمد رضا قربانی، توران میرهادی و لیلی ایمن که اینک یکی دو تن از آنها با این شورا همکاری نمی کنند. این شورا هدفهای زیر را در نظر داشته است:

- ۱- کمک به شکوفایی ادبیات اصیل برای کودکان و نوجوانان.
- ۲- کمک به بهبود کیفی و کمی کتابهای کودکان و نوجوانان.
- ۳- کمک به دسترسی تعداد هرچه بیشتر کودکان و نوجوانان ایرانی به کتاب و خواندنیهای مناسب آنان. شورا به کتابهای داستان، نادرستان و شعر پرداخت و بازنویسی میراثهای معنوی، علمی، ادبی، قومی و فرهنگی برای کودکان و نوجوانان و همچنین ترجمه آثار ادبی را در نظر داشت.<sup>۱۳</sup> به نظر می رسد هم شورا و هم کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان که در همان دهه ۴۰ تشکیل شد به زمینه تهنی ادبیات کودکان و نوجوانان توجه داشته اند تا سرنوشت کودکان نسل آینده را رقم زنند. پدیده ای به نام صمد بهرنگی (۱۳۴۶ - ۱۳۱۸) نویسنده قصه های کودکان و گردآورنده ادبیات عامیانه آذربایجان که دلسوزانه زندگی کوتاه خود را وقف ادبیات کودکان ایران کرد در مورد جلب چنین توجهی به ادبیات کودکان سهم عمده ای را ایفا کرد تا آنجا که پس از باغچه بان، به عنوان کسی که نخستین تخمهها را افشاند، از صمد بهرنگی بایستی به عنوان چهره شاخص دهه ۴۰ و ۵۰ در ادبیات کودکان نام برد و جداگانه به کارهای او پرداخت.

باید توجه داشت که در طی این سالها به تألیف آثار بیشتر توجه می‌شد:

در سال ۱۳۴۳ تألیف ۱۰ درصد

ترجمه ۹۰ درصد

در سال ۱۳۵۰ تألیف ۱۵ درصد

ترجمه ۸۵ درصد

البته پس از انقلاب اسلامی حداکثر کوشش بر شعر کودک و قصه کودک به صورت تألیف متمرکز شد و ترجمه جایی اندک را به خود اختصاص داد. تحلیل ادبیات کودکان پس از انقلاب در مقاله جداگانه‌ای مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

### ● کتابنامه

#### [جهان چه زیاست!]

۱- شعرها و نقاشیهای کودکان اردوگاه کار اجباری ترزین، ترجمه فرشته مولوی و هرمز ریاحی، شباهنگ، ۱۳۵۸، ص ۶۰.

2. J. A. CUDDON:

A DICTIONARY OF LITERARY TERMS,

Penguin 1979, P. 365

۳- حسین میرکازمی: به دنیای کودکان باید عنایت داشت و آن را باور کرد. کیهان، اسفند ۱۳۵۵.

۴- گوته کلینز برگ: در باب اسطوره‌ها و افسانه‌ها برای کودکان و نوجوانان عصر ما، در ۳۹ مقاله درباره ادبیات کودکان، شورای کتاب کودک، ۱۳۶۳، ص ۲۱۳، ترجمه توران میرهادی و ثریا قزل ایباغ.

۵- ویرجینیا هاویلند: افسانه‌های پریان در عصر تکنولوژی، در ۳۹ مقاله در باره ادبیات کودکان، ص ۲۱۷، ترجمه توران میرهادی و ثریا قزل ایباغ.

۶- آناپلوسکی: بررسی ادبیات کودکان در کشورهای درحال رشد، ترجمه دکتر علی شکونی، نشر ناظم (تبریز) ۱۳۶۳، ص ۲۲ - ۱۵.

۷- پوراندهخت طاهرپور، فریده رضوانی: کتابهای تاریخی برای کودکان و نوجوانان. ۳۹ مقاله در باره ادبیات کودکان، شورای کتاب کودک ۱۳۶۳، ص ۱۲۲.

۸- عذرا دبیری: سیاست در کتابهای کودکان و نوجوانان، ۳۹ مقاله در باره ادبیات کودکان، شورای کتاب ۱۳۶۳، ص ۲۰۶.

۹- کتابهای کودکان و نوجوانان در ایران، کتاب کودک و نوجوان، جلد اول، ۱۳۶۲،

- ۱۰- موش و گربه عیب زاکانی، با طرحهای پرویز شاپور، مروارید. ج دوم ۱۳۵۵.
- ۱۱- در این باره در بخش «شعر کودک در ایران» خواهیم نوشت.
- ۱۲- توران میرهادی: کودک و کتاب در ایران، آثار ادبیات کودکان، ۳۹ مقاله در باره ادبیات کودکان، شورای کتاب کودک، ۱۳۶۳، ص ۲۰۷.
- ۱۳- توران میرهادی: همان.
- ۱۴- سیری در تحولات کودکان، دنیای سخن ۳۸: ۱۱ مرداد ۱۳۶۶.
- ۱۵- از نامه حسین میرکاظمی، نویسنده کتاب کودک، به نگارنده.
- ۱۶- نگاه شود به آثار زیر در زمینه نقد و بررسی ادبیات کودکان و نوجوانان که بیشتر به ادبیات پس از انقلاب پرداخته است:
- محمد دیدار: بیست سال تلاش، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸.
- رضا رهگذر: نگاهی به ادبیات کودکان قبل و بعد از انقلاب، دو جلد، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸.
- رضا رهگذر: و اما بعد... حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۸.
- علی اکبر شماری نژاد: اصول ادبیات کودکان، انتشارات اطلاعات.
- علیرضا مرتضوی کرون: ضوابط و اصول نقد کتابهای کودکان و نوجوانان، کانون فرهنگ و هنر اسلامی، ۱۳۶۴.
- ۱۷- با یک نگاه به بساط روزنامه فروشی و کتابخانه‌های برخی نهادهای دولتی می‌توان این نشریات را یافت: آیش، پوشش، پیک دانش آموز و معلم و خانواده، حرفهای بچه‌های بهرنگ، رشد دانش آموز و معلم و خانواده، سروش نوجوان، سلام بچه‌ها، سوره بچه‌های مسجد، سوره نوجوانان، شاهد کودک و نوجوان، فصلنامه کانون، قلمرو ادبیات کودکان، کتاب بچه‌های جنوب، کیهان بچه‌ها، گلک برای خردسالان، نهال انقلاب، هزار قصه و...
- ۱۸- این مقدمه با نقد و بررسی شعر کودک در ایران، نقد و بررسی قصه کودک در ایران، اصول نقد ادبیات کودک و نوجوان و همچنین اطلاعاتی پایه‌ای درباره ادبیات کودک و نوجوان در جهان ادامه خواهد یافت و بر روی هم استخوان‌بندی رساله‌ای را در باره ادبیات کودک و نوجوان، با کوششی در احتراز از یکسونگری که ادبیات کودکان ما را همیشه تهدید کرده است، خواهد ساخت.
- نویسنده سپاسگزار خواهد بود اگر آفرینشگران و ناقدان ادبیات کودک، او را از چند و چون دید گاهها و همچنین آثار چاپ شده یا چاپ نشده‌شان باخبر سازند. با تشکر از سیدحسین میرکاظمی، هرمز علی پور و محمود احیایی.